

विश्वकर्मा भौवनः। विश्वकर्मा। त्रिष्टुप्

चक्षुषः पिता मनसा हि धीरौ घृतमेने अजनन्नन्नमाने।

यदेदन्ता अददहन्त पूर्व आदिद्यावापृथिवी अप्रथेताम्॥ १०.०८२.०१

चक्षुषः- दर्शनस्य । पिता- पालकः । चक्षुषश्चक्षुरिति तलवकारे । मनसा- स्वसङ्कल्पेन । हि- खलु ।
धीरः- धारणाकुशलः । घृतम्- ज्योतिरुदकं वा । ततः । नन्नमाने- प्रणते । एने- द्यावापृथिव्यौ ।
अजनत्- ससर्ज । यदेत्- यदैव । पूर्वे- पुराण्यः । अन्ताः- अर्वाचीनाः शक्तयः । अददहन्त- दृढा
अभवन् । आत् इत्- अनन्तरमेव । द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ । अप्रथेताम्- प्रथिते
अभवताम् ॥१॥

विश्वकर्मा विमना आद्विहाया धाता विधाता परमोत संदृक्।

तेषामिष्टानि समिषा मदन्ति यत्रा सप्तऋषीन्पर एकमाहुः॥ १०.०८२.०२

विश्वकर्मा- विष्णुः । विमनाः- विशेषचित्तः । विहायाः- विविधमाप्ता । धाता- सामान्यतया धारकः ।
विधाता- विशेषतया धारकः । परमा- श्रेष्ठः । उत- अपि च । संदृक्- संद्रष्टा । तेषाम्- सप्तर्षीणाम् ।
इष्टानि- स्थानानि । इषा- यज्ञहव्येन । सम्- सम्यक् । मदन्ति- तुष्यन्ति । यत्र । सप्त ऋषीन्-
सप्तर्षिभ्यः । परः- परम् । एकम्- एकमेव देवं विश्वकर्माणम् । आहुः- वदन्ति ॥२॥

यो नः पिता जनिता यो विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा।

यो देवानां नामधा एक एव तं सम्प्रश्नं भुवना यन्त्यन्या॥ १०.०८२.०३

यः । नः- अस्माकम् । पिता- पालकः । जनिता- जनकः । यः । विधाता- विशेषेण धारकः । विश्वा-
सर्वान् । भुवनानि- लोकान् । धामानि- स्थानानि । वेद- जानाति । यः । देवानाम्-
इन्द्रावरुणादीनाम् । नामधाः- नामधारकः । एक एव । तम्- अमुम् । अन्या- अन्ये । भुवना-
लोकाः । सम्प्रश्नं यन्ति- जिज्ञासया गच्छन्ति ॥३॥

त आर्यजन्त द्रविणं समस्मा ऋषयः पूर्वे जरितारो न भूना।

असूर्ते सूर्ते रजसि निषत्ते ये भूतानि समकृण्वन्निमानि ॥ १०.०८२.०४

ये- या द्योतनशक्तयः । निषत्ते- स्थापिते । असूर्ते सूर्ते रजसि- स्थावरजङ्गमलोके । इमानि । भूतानि । समकृण्वन्- सम्यक् अकुर्वन् । ते- ता द्योतनशक्तयः । पूर्वे जरितारः- प्राचीना रसनिष्पादकाः । ऋषयः- क्रान्तदर्शिनः । भूना- भूम्ना भावनेन । न- यथा तथा । अस्मै- एतस्मै विश्वकर्मणे । द्रविणम्- हव्यम् । सं आयजन्त- समर्पयन्ति । पूजयन्तीति भावः ॥४॥

परो दिवा पर एना पृथिव्या परो देवेभिरसुरैर्यदस्ति ।

कं स्विद्गर्भं प्रथमं दध्न आपो यत्र देवाः समपश्यन्त विश्वे ॥ १०.०८२.०५

यत्र । विश्वे देवाः- सर्वा देवताः । समपश्यन्त- सङ्गताः पश्यन्ति । दिवा- नभसः । परः- परम् । एना- अस्याः पृथिव्याः- भूम्या अपि । परम् । असुरैः- बलिभ्यः । देवेभिः- देवेभ्यश्च । परम् । यदस्ति- यद्भवति । तत् । कं स्विद् गर्भम् । प्रथमम्- आदौ । आपः- मूलशक्तिधाराः । दध्ने- धृतवत्यः ॥५॥

तमिद्गर्भं प्रथमं दध्न आपो यत्र देवाः समगच्छन्त विश्वे ।

अजस्य नाभावध्येकमर्पितं यस्मिन्विश्वानि भुवनानि तस्थुः ॥ १०.०८२.०६

यत्र । विश्वे देवाः- सर्वा देवताः । समगच्छन्त- सङ्गता भवन्ति । तमिद्- तमेव । गर्भम् । प्रथमम्- आदौ । आपः- मूलशक्तिधाराः । दध्ने- धरन्ति । यस्मिन् । विश्वानि भुवनानि- सर्वे लोकाः । तस्थुः- तिष्ठन्ति । तत् । एकम्- हिरण्यगर्भाख्यं महत्तत्त्वाधिदैवतम् । अजस्य नाभौ- जन्मरहितस्य विश्वकर्मणो हृदये । अर्पितम्- आश्रितं भवति ॥६॥

न तं विदाथ य इमा जजानान्यद्युष्माकमन्तरं बभूव ।

नीहारेण प्रार्वता जल्य्या चासुतृप उक्थशासंश्चरन्ति ॥ १०.०८२.०७

यः । इमा- इमानि । जजान- ससर्ज । तम्- विश्वकर्माणं विष्णुम् । न विदाथ- न जानन्ति । युष्माकमन्तरं अन्यत्- युष्मद्व्यतिरिक्तः । बभूव- विश्वकर्मा भवति । नीहारेण- अन्धेन अज्ञानेन ।

प्रावृताः- मुग्धाः । जल्प्याः- अल्पं जल्पन्तः । च । असुतृपः- भोगरताः । उक्थशासः- वेदवादरता
मन्त्रकर्मैकपरास्तत्सूक्ष्मार्थमजानन्तः । चरन्ति- तमजानन्तः प्राकृतलोक एव चरन्ति ॥७॥

Dr. Rangraji